

روژنامه گەرییا کوردی ب زمانی فارسی ل روژهلەتی کوردستانی 1906-1945

سپیان عەلی محەمەد* و نزار ئەیوب حەسەن**

*پشکا میژوو، کولیزا پەرورەدە/ ئاکری، زانکویا دهوک، زانکویا دهوک، هەرێما کوردستانی-عیراق

**پشکا میژوو، فەکولتیا زانستین مروفایەتی، زانکویا زاخو، هەرێما کوردستانی-عیراق

((میژوو وەرگرتنا فەکولینیی: 30 کانوونا دووی، 2023، میژوو ویا رەزامەندی بە لافکرین: 25 گولان، 2023))

پوختە

ئیکەم پینگافا روژنامه گەریا فارسی ل ئیرانی دزفریت بو سەردەمی قاجاریان و بتایبەت سەردەمی (عەباس میرزای) کوری مەزن یی (فەتەحەلی شاه)ی دەمی گروپە کەکی پینج کەسی فری دکەتە ئوروپا بوو خواندنی و دناؤ وان دا کەسەک ب نافی (میرزا صالح شیرازی)بوو، پشتی کو فەگەریای ئیرانی بە کەمین روژنامه ب نافی (کاغەز ئەخبار) ددانیت ل سالا 1837، و پشتی فی چەندلی دوو هەمین روژنامه ب زمانی فارسی ب نافی روژنامەیا (وقایع اتفاقیه) ل سالا 1851 دەیتە دانان، زیدەباری ئەفی چەندلی، هەندەک ژ روژنامه و گوفاران ل باژیرین کوردستانا روژهلەت هاتینە چاپکرن، و ئەف چەندە ژی دیتە ئەگەری ئاشنا بوونا کوردان ب روژنامه گەریی فە و د پاشەرۆژی دا ئەف سەرپورە د خزمەتا روژنامه گەریا کوردیدا هاتە بکارئینان.

پەقیین سەرەکی: روژنامه، روژنامه گەریا کوردی، روژهلەتی کوردستانی، دەولەتا قاجاری، شورەشا مەشرووتە.

پیشەکی

روژنامه گەریا کوردی ب زمانی فارسی ل روژهلەتی کوردستانی دناؤ بەرا سالیین (1906 - 1945) دەیتە هژمارتن ب قوناغەکا گرنگ ژ میژوو ویا روژنامه گەری یا کوردی، چونکی ئیکەم قوناغا ئاشنا بوونا کوردان بوو ب روژنامه گەریی فە، هەژی یە بیژین کو روژنامه گەریا کوردی ب زمانی فارسی ل روژهلەتی کوردستانی چەندین سەنتەر هەبوون ئەو ژی (کرمانشاه، ئورمیه، سنە)، سروشتی ئەفی فەکولینیی وەسا خواستیه بەیتە دابەشکرن ل سەر پیشەکیه کی و سی تەوهران و دوماهیەکی و دیارکرن گرنگترین

ئەنجامان، د تەوهری ئیکی دا بەحسی وان روژنامەیان کو ب زمانی فارسی ل کرمانشان هاتینە دەریئخستن کو هژمارا وان (24) روژنامه و گوفار بوینە، و هەر وەسا ل تەوهری دووی دا بەحسی وان روژنامه و گوفارین ل باژیری ئورمی (نازەربایجانا روژنافا) هاتینە بەلاؤ کرن، و د تەوهری سی دا ئەو روژنامه و گوفارین کول باژیری سنە (کوردستان) ب زمانی فارسی هاتینە چاپکرن.

ب شیوەکی گشتی مفا ژ چەندین ژیدەران هاتیه وەرگرتن وەک پەرتوکا (د. کارزان محەمەد) ب نافی "رابەری روژنامه گەری کوردی)

ژی پرانیا وان نهیی بوو یان ژیی وان کورت بوویه، ههروهسا زانیاری ل سهر هندهك ژ فان روژنامه و گوفاران گهلهك كیمن و نههاتینه دیتن ، و زانیاری سەبارەت وان روژنامه و گوفاران دهندهك پەرتووک و یاداشتنامه یان دا هاتینه تومارکرن بەلاڤ بووینە و دیاره ئەڤهژی بو وی سیاستا قاجاری و پەهلەویان و سانسورا وان هەمبەر چاپ و وهشانی ب زمانی کوردی یان فارسی ل روژهلاتی کوردستانی دزفريت . ههژی یه بیژین کو روژنامه گەری یا کوردی ب زمانی فارسی ل روژهلاتی کوردستانی سی سەنتەری سەرەکی هەبوون (کرمانشاه ، ئورمیه ، سنه) .

سەنتەری ئیکی: کرمانشاه

ئیک ژ روژنامه یی کول سەر دەمی مەشرووتی⁽¹⁾ ل روژهلاتی کوردستانی دەرکەفتی، (شهاب پاقت) بوو کول سالا 1906 ل کرمانشان هاتیه چاپ کرن ، ئەڤ روژنامه یه یا بی مولەت بوو لەورا ژی ب نهیی هاتیه چاپ کرن ل کرمانشان ، دامەزرینەری (سەیدعەبدولکەریم غیرەت) و (محەمەد مەهدی صەباح کارزونی) بوو، ب دەست خەتەکی زور جوان ژلایی سید عبدالریم غیرەت ڤه هاتیه نڤیسین و ب جلاتینی هاتیه ئاماده کرن، و ئارمانجا وان پشتهفانی کرن بوو ل مەشرووتە خوازان و پاراستنا ریز و حورمەتا ئایینی⁽²⁾، ژلایه کی دیفه ل سالا 1907 روودانه کادی ل ئیرانی پەیدا بوو کو

کوردستان - ئیران) 1906 - 2019 " کو دئهڤی پەرتوکی دا ب تیرو تەسەلی بەحسی روژنامه گەریا کوردی ل روژهلاتی کوردستانی دکەت ، و ههروهسا پەرتوکی ب زمانی فارسی وهك (سعید مرادیان) پەرتوکا وی ب ناڤی (فهرستگان يك قرن مگبوعات مناگق كرد نشین ایران (1906-2006) ، و پەرتوکا (محمد حسین شریان) ئەوا ب ناڤی (تاریخ مگبوعات استان کرمانشاه (از سال 1324 هـ . ق / 1258 تا 1391 هـ . ش) کو ئەڤ پەرتووکه زانیاری راست و هویر ل سەر ئەفان روژنامه یان ددهته دیارکرن و پەرتوکا (ادوارد براون. جی براون ، محمد علی تربیت) پەرتوکا وی ب ناڤی (تاریخ مگبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروگیت) چەندین پەرتوکی دی یی فارسی .

پیتڤیه بیژین ئەو سانسورا ل سەر زمانی کوردی هەمی بوو ئەگەر کو گەلهك ژ رهوشەنبیر و بیرمەندی کورد روژنامه یی خوه ب زمانی فارسی دەربریخی، و ب ڤی زمانی دەربریخی ژ هزر و بیرین خو و رهوشا سیاسی و جفاکی و ئابووریا دهڤەرین خو بکەن، و ژلایه کی دیفه رهوشا سیاسی و ئیمناهی کاریگەریه کا مەزن هەبوو، زیندەباری پاش ڤه مایا هەستی نەتەوایه تی کول وی دەمی نەل ئاستی پیدڤی بوویه نەخاسمه دنایهرا هەردوو جهنگین جیهانی دا، و چ پینەڤیت زیره فانی دهسته لاتا ناوه ندیا ئیرانی ژی ئەگەرەکی مەزن بوویه ژ بەرکو ریک نەدایه فان روژناما ب درووستی ب کاری خو رابن لەورا

ژ بهر شوره‌شین نافخویی بین ئیرانی دهیتنه راگرتن⁽⁸⁾، ههروهسا ل سالا 1943 خولا سیی یا فئی روژنامهیی ده‌رچوو⁽⁹⁾ و بوو زمانحالی (پارتا توده)⁽¹⁰⁾ ل کرمانشاه⁽¹¹⁾.

روژنامه‌یا (کرمانشاه) ئیک ژ بنافوده‌نگرتین روژنامه‌ییین روژه‌لاتا کوردستانی بوو ل 16 چریادووی 1909 ل کرمانشاه هاتیه چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی میرزا ئه‌مه‌د خان وه‌زیری (معتجد الدوله) بوو، تا نوکه دیار نینه کا چهند ژماره هاتینه چاپ‌کرن، لی پروفیسور ئیدوارد براون دیبژیت "ژماره (11) یا فئی روژنامی ل به‌رده‌ستی من بوو کو دلایه‌ره ئیک دا میژوویا روژا سی شه‌مب 21 کانوونا ئیککی 1909 هاتبوو دیار‌کرن، ههروهسا ژ (4) لاپهران پیک هاتیه ب قه‌باری (8.3×12) سم، بهایی وی ل کرمانشاه (12) قران ول ده‌ورو به‌ر (15) قران و بو ژ ده‌رفه‌ی ئیرانی (8) فرنک⁽¹²⁾، ل فیری بوومه دیار دبیت کو ئە‌ڤ روژناما کرمانشاه تا ژماره (11) ژ ی ده‌رکه‌فتی و چیی دبیت ژمارین وان پتر ژ ی بن لی تا نوکه نه‌هاتینه دیتن .

ئه‌ڤ روژنامه‌یه بوو ماوی سی هه‌یفان یا به‌رده‌وام بو، و پاش بو ماوی پینج سالان هاته راگرتن، جاره‌کا دی ژلایی (فرج الله کویانی) فه دووباره هاته به‌لا‌ڤه کرن⁽¹³⁾، زانیاریت زیده‌تر سه‌بارهت فئی روژنامه‌یی به‌ر ده‌ست نین، لی وه‌ک دهیتنه زانین کو خولا دووی ژ فئی روژنامه‌یی ل نیسانا 1927 هاتیه چاپ کرن و خودانی ئیمتیازی (فرج الله کویانی) و

کاریگه‌ریا خو ل سهر بواری روژنامه‌فانیی هه‌بوو، ئه‌وژی گریدانا په‌یمانا سالا 1907 دنایه‌هرا به‌ریتانیا و روسیا قه‌یسه‌ری دا، ل گوره‌ی فئی په‌یمانی وه‌لاتی ئیرانی دنایه‌هرا هه‌ردوو وه‌لاتندا هاته دابه‌شکرن و لایی باکووری ئیرانی که‌فته ژیر کونترولا روسیا و باشووری روژنا‌فایی ئیرانی ژ ی که‌فته دبن رکیفا سیاسه‌تا به‌ریتانیا⁽³⁾، له‌ورا ئه‌و روژنامه‌ییین ل فئی ده‌فه‌ری ده‌رکه‌فتین کار ژبوو سیسته‌می سیاسی بی روژنا‌فای و ئابووری سه‌رمایه‌داری دکرن، به‌روفازی باکووری کو هنده‌ک روژنامه‌یان بانگه‌شه ژ بو سیاسه‌تا روسیا دکرن و روژنامه‌ییین دی دکه‌فتنه ل ژیر فشاروگفاشتین فئی ده‌وله‌تی.

دفی چوارچو‌فیدا ل سالا 1907 ئیکه‌م روژنامه‌یا فه‌رمی یا ئاشکه‌را ل کرمانشاه ب زمانی فارسی ب نا‌فی (بیستون) هاتیه چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی (ئه‌بوولقاسم خان لاهووتی)⁽⁴⁾ بوو⁽⁵⁾، هه‌فتیی دوو ژماره لی چاپ دبوون، بابه‌تین وی سیاسی و ده‌نگوباس بوون، (12) ژماره لی هاتینه به‌لا‌ڤه کرن و پاشان هاتیه راگرتن، ل سالا 1918 جاره‌کا دی ژ لایی (میرزا مه‌هدی فه‌ره‌هپور)⁽⁶⁾ فه هاتیه چاپ کرن و هه‌فتیی دوو جاران به‌لا‌ڤه بوویه و بابه‌تین سیاسی و ئابووری و ده‌نگوباس ب خو‌فه گرتینه، قه‌باری وی ل ده‌ستپیککی دوو لاپه‌ر بوون و پاش بوونه چوار لاپه‌ر و ب قه‌باری (54,2 × 36,5 سم) ل چاپخانه‌یا (شه‌رافه‌ت ئه‌مه‌دی) هاتیه چاپ‌کرن و ب نا‌فی دامه‌زینه‌ری وی چاپ بوویه⁽⁷⁾، لی ئە‌ڤ روژنامه‌یه

بوو جهنگی جیهانی ئیکی
دهیته دانان⁽¹⁹⁾.

روژنامه‌یا (اخبار) ل سالا 1916 ل کرمانشاه چاپ بوویه خودانی ئیمتیازی نه‌صرولا شیرازی به‌رنیاس ب (جام جم) بوو، باب‌ه‌تیت سیاسی و ده‌نگوباس دهاتنه وه‌شاندن، هه‌فتیه‌ی دوو جاران دهاته به‌لاؤ کرن⁽²⁰⁾.

روژنامه‌یا (غرب ایران) ل سالا 1917 ل کرمانشاه هاتیه چاپ کرن، ریقه‌به‌ری وئ میرزا کافم خان مه‌لیک‌زاده⁽²¹⁾، روژنامه‌یا (افسانه) و (باخت) کو دوو روژنامه‌یین فارسی بوون هه‌ر ل فئی سالی ل باژیری کرمانشاه به‌لاؤ ببوون، میژوونقیسی ئیرانی محمه‌د حسین شیریان ئاماژی ب روژنامه‌کا دیتز بنافی⁽²²⁾ (گلیعه سعادت) دکه‌ت کول سالا 1918 ل کرمانشاه ده‌رکه‌فتیه و گرنگی ب باب‌ه‌تین (کومه‌لایه‌تی و ده‌نگوباسان) ددا⁽²²⁾، هه‌روه‌سا روژنامه‌یا (صبح) ل شوباتا 1921 ل کرمانشاه چاپ بوویه، خودانی ئیمتیازی مه‌هدی صه‌باح کازرونی بوو، ریقه‌به‌ر یار ئه‌حمه‌د چه‌هار محالی، فئی روژنامه‌یی گرنگی ب باب‌ه‌تین سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ئابووری و ئایینی ددا⁽²³⁾.

ل سالا 1925 روژنامه‌یا (رهبر) ل کرمانشاه هاته چاپ کرن، ب ریقه‌به‌ریا (ته‌قی ره‌بر) و پاشان ل ژیر چافدی‌ریا (حسین شه‌کیبا) و (فه‌ره‌جولاخان کایانی) هاته بریقه‌برن و نه‌فی روژنامه‌یی گرنگی ب باب‌ه‌تین (سیاسی، که‌مه‌لایه‌تی، ئه‌خلاق، ئه‌ده‌بی) دایه⁽²⁴⁾، هه‌روه‌سا روژنامه‌یا (سالنامه اداره معارف

سه‌رنقیسه‌ر (میرزا ئه‌حمه‌د خان) و شیوازی چاپکرنی هه‌فتانه بوو و پاشان دوو ژماره و پاشان سی ژماره ده‌ه‌فتیه‌کی دا و ل چاپخانه‌یا کاوه ل کرمانشاه دهاته چاپکرن، ژمارا لاپه‌ران (4) بوون و تیدا هاتیه دیارکرن کو "ئه‌ؤ روژنامه‌یه بتنی ئه‌رکی روژنامه‌گه‌ریی ئه‌نجام دده‌ت"⁽¹⁴⁾، ل چه‌ندین جاران ب بریارین سیاسی هاتیه داخستن.

روژنامه‌یا (رستخیز) ل 8 ته‌باخا 1915⁽¹⁵⁾، د گه‌رمه‌گه‌رما جه‌نگی جیهانی دا ب ریقه‌به‌ریا سه‌یید حه‌سه‌ن ته‌قی زاده هاتینه چاپ کرن، ژماره (1 - 7) ل به‌غدا ده‌رچوویه و ل کرمانشاه هاتیه به‌لاؤ کرن و هه‌ر ژ ژماره (8-22) ل کرمانشاه هاتینه چاپ و به‌لاؤ کرن، ل کاوه بیات دبیزیت : ژماره (1 - 12) دهیته هژمارتن ب سه‌رده‌می به‌غدا، و ل ژماره (12) و یقه (ئبراهیم پوور داود) دبیته خودانی ئیمتیازی⁽¹⁶⁾، فئی روژنامه‌یی گرنگی ب باب‌ه‌تین رامیاری و کومه‌لایه‌تی دایه د ژماره (10) ژ فئی روژنامه‌یی پارچه هوزانه‌ک کوردی هاتیه به‌لاؤ کرن⁽¹⁷⁾، (25) ژماره هاتینه چاپ کرن، بهایی وئ ل ئیرانی سالانه ب (1) توومان، دناؤ ده‌وله‌تا عوسمانی (20) قرووش، و بوژده‌رئه، (6) فه‌رنک بوون⁽¹⁸⁾.

روژنامه‌یا (تازه ایران) ل 1915-1916 ژلایی بورهان موته‌که‌لمین فه ل هه‌مه‌دان ده‌رچوویه و پاش ب ئه‌گه‌ری هیرش و په‌لامارین روسیا بو سه‌ر باژیری هه‌مه‌دان ناچار بوون نه‌فی روژنامه‌یی فه‌گوه‌یزن بوو باژیری کرمانشاه، کو ب شیوازی هه‌فتانه بوو و ب سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگی

ناراسته به کا ئایینی بخوفه گرت بوو، و بانگه شه بو نیاسینا پره نسیپ و فلهسه فا ئیسلامی ذکر⁽³⁰⁾.

روژنامه یا (سیاسهت شرق) ل ساللا 1928 ل کرمانشاه و نه هواز و تهران چاپ بوویه، خودانی ئیمتیازی و ریقه بهری وی (محمد مه د رزا وه زیر نیزامی) بوو، و سه رنقیسه رین وی (حه سه ن سه عادهت) و (جهان بخش جهرومی) بوون، فی روژنامه یی گرنگی ب بابه تین سیاسی و کومه لایه تی و دهنگو باس و نه ده بی و زانستی دایه⁽³¹⁾، وه سا دیاره نه ژ روژنامه یه ل سی خولان چاپ و به لا ژ بووینه، لی زانیاری ل سه ر فی روژنامی دکیمن، هه رچاوان بیت هاتیه زانین کو ل گه را دووی دبیته ئورگانا (جمعیت نه چت شرق) و ئافره ته ک دبیته خودانا ئیمتیازی بنافی (بانو ماه گلعت برنا وزیر نقامی)، ل گه را سیی ب هه مان خودان ئیمتیاز و سه رنقیسه ریا جه هانیه خش جهرومی دناقبه را سالین 1926 تا 1952 هاتیه به لا فکر⁽³²⁾.

روژنامه یا (دعوت اسلامی) ل باژیروی کرمانشاه ل ساللا 1928 هاتیه چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی (سه یید محمد ته قی ئایه تو الله زاده واحدی) بوو، فی روژنامی گرنگی ب بواری (ئایینی، فلهسه فی، نه خلاق، ره خنه بی) دایه⁽³³⁾، ههروه سا نابوونا سالانه ل کرمانشاه (12) قران بو ساله کی و (6) قران بو شهش هه یقان، دیاره بتنی 12 ژماره لی چاپ بوینه و ژماره (11 و 12) پیکفه د (48) لاپه ران دا چاپ بوینه، و نارمانجا فی روژنامه یی بانگه وازیا به لا فکرنا

کرمانشاهان) ل ساللا 1926 ل کرمانشان هاتیه چاپ کرن، خودانی امتیازی (ئیداره ی معارف و نه وقاف و سه نایعی کرمانشان) و ریقه بهری وی (سه یید عه بدو لحه سین خان سولتانی) سه روکی (پهروه ده و نه وقافی کرمانشان) بوو، و نه فی روژنامه یی گرنگی ب بواری رونا کبیری و کومه لایه تی و میژووی و پهروه ده یی ددا ل کرمانشان و ب سه رچاوه یه کی گرنگی بو خواندنی و فیو کرنی ل کرمانشان ده یته دانان⁽²⁵⁾.

روژنامه یا (مخزن دانش) دناقبه را سالین 1925-1926 ل کرمانشاه هاتیه چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی (سه یید کازم ته باته بای) و ریقه بهر و بهر پرسی (وی محمد ته قی ره بهر)، شیوازی به لا ژ کرنی هه فتانه بوو، ههروه سا نه فی روژنامه یی گرنگی ب لایه نی دهنگو باس و رونا کبیری دایه⁽²⁶⁾، ههروه سا گوفارا (نفحات) ل 19 نیسانا 1926 ل کرمانشان ژلای (میرزا حبیب الله خان) فه هاتیه چاپ کرن⁽²⁷⁾، روژناما (فصاحت) خولا ئیکی ل ساللا 1926 ل کرمانشان هاتیه چاپ کرن، خودانی امتیازی (میرزا محمد جواد) کرمانشانی بوو⁽²⁸⁾.

روژنامه یا (کوکب درخشان) خولا ئیکی ل 22 نه یلولا 1927 ل کرمانشان چاپ بوویه، خودانی ئیمتیازی و بهر پرسی میرزا نه حمه د جهواهری و سه رنقیسه ر سه یید محمد سه عید غیرهت بوو⁽²⁹⁾، فی روژنامه یی گرنگیه کا زور دایه بواری ئایینی و فلهسه فی و زانستی، ههروه سا فی روژنامه یی

داداش) و سهرنقیسه‌ری وی (حسین سه‌عاده‌ت) بوو، شیوازی به‌لافکرنی هه‌فتانه بوو، پاشان دوو ژماره ل هه‌فتیه‌کی هاتنه به‌لافکرن، و فی روژنامه‌یی گرنگی ب‌بابه‌تین

(سیاسی، کومه‌لایه‌تی، نه‌خلاق‌ی) ددا، پشتی راوه‌ستیانا نه‌فی روژنامه‌یی جاره‌کادی ل 14 چریا ئیک‌ی 1943 موله‌تا به‌لاؤ بوونا وی وهر دگریته‌فه و ناراسته‌یه‌کا سیاسی بخوفه دگریت و دبیته روژنامه‌یه‌کا ره‌خنه‌گر ل ده‌سته‌لاتا شاهه‌نشاه‌ها ئیرانی، ل دویف هنده‌ک دکیومینتا نه‌فی روژنامه‌یی ره‌خین توند ل ره‌فتارین پولیس و حکومتا په‌له‌وی گرتینه و ب (رژیم دکتاتوری) ب ناؤ دکه‌ت، له‌وران جاره‌کا دی تووشی سزادانی دبیت و ده‌یته دائی‌خستن، و پاشان پشتی مرنا خودانی ئیمتیازی ل مه‌که‌ها پیروز ل سالا 1948 نه‌فی روژنامه‌یه‌کی ده‌یته راگرتن⁽⁴⁰⁾.

روژنامه‌یا (گاق بستان) نه‌فی روژنامه‌یه دنایه‌را سالی 1934 - 1935 ل کرمانشاه هاتیه چاپکرن⁽⁴¹⁾، خودانی ئیمتیازی (عبدالرهمه‌سول په‌شی) بوو، دیاره نه‌فی روژنامه‌ی بتنی ده‌نگوباس بوون، فه‌کوله‌ری ئیرانی (محمد سه‌حسین شیریان) سه‌باره‌ت فی روژنامه‌یی دده‌ته دیارکرن کو به‌رده‌وامیا وی تاژماره (4) بوو، پاش فی ژماره‌ی که‌سه‌ک ب نافی عبدالرهمه‌جان بوویه سه‌ره‌په‌رشتی وی و پاشان هاتیه راگرتن و ژکار که‌فتیه⁽⁴²⁾.

ژلایه‌کی دیفه، هیرشا به‌ریتانی - سو‌قیه‌تی بو سه‌ر ئیرانی ل ته‌باخا 1941 و داگیرکرن وی بیافه‌کی به‌رفره‌ه ژ بوو سه‌ره‌لدانا روژنامه‌فانی ل

ئیسلامی بوو، و پشتی فی هه‌ر فی که‌سی (واحدی) ل سالا 1930 روژنامه‌یه‌ک ب نافی (فریاد ایران) ل باژیری کرمانشان ده‌رکر، کو ب شیوه‌یی هه‌فتانه بوو، خودانی ئیمتیازی و به‌رپرس (سه‌ید محمد ته‌قی نایه‌تولتا زاده واحدی بوو)، و نه‌فی روژنامه‌یی گرنگی ب‌بابه‌تین کومه‌لایه‌تی ددا⁽³⁴⁾، و پاشان ل سالا 1951 روژنامه‌یه‌کا دی هه‌ر ب فی نافی بوو هه‌مان مه‌به‌ست به‌لاؤه دکه‌ت⁽³⁵⁾.

روژنامه‌یا (پرو) نه‌فی روژنامه‌یه ل سالا 1928 ل کرمانشاه ب ریقه‌به‌ریا (میرزا حه‌یدره ولد ناقا غولام رچا) موله‌ت وهر گرتیه، و هیچ دانه‌یه‌ک ژ فی روژنامه‌یی نه‌هاتیه دیتن⁽³⁶⁾.

گوفارا (اخوت) نانکو برایه‌تی، ژ ل 7 خزیرانا 1928 ل کرمانشان هاتیه چاپ کړن، خودانی ئیمتیازی (عبدالولا مسته‌شار عه‌لی نیعمه‌تی) به‌رنیاس ب (حاجی داداش)، فی گوفاری گرنگی ب لایه‌نین (زانستی، نه‌خلاق‌ی، عرفانی، نه‌ده‌بی، ئابووری) دایه، ل فی گوفاری بتنی بو ماوی ساله‌کی کارکریه و پشتی به‌لاؤ بوونا ژماره (12) ژ به‌ر هه‌لومه‌رجین سیاسی ل ئیرانی نه‌فی روژنامه‌یه‌کی ده‌یته راگرتن⁽³⁷⁾، هه‌ژی گوتنی یه نه‌فی که‌سی ل نادارا سالا 1929 داخووا موله‌تا روژنامه‌یه‌کا دی ژ کریه بنافی (کوکب غرب) ژ وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی و پشتی رازه‌مندی ل سه‌ره‌هاتیه کړن⁽³⁸⁾، ل سالا 1929 به‌لافکر⁽³⁹⁾، خودانی (ئیمتیازی) عبدالولتا مسته‌شار عه‌لی نیعمه‌تی) به‌رنیاس ب (حاجی

سهنته ری دووی: ئورمیه (ئه زربجانا روزناتا)

باژی ری ئورمی ئیک ژ شارین دی یین روزه لاتی کوردستانی بوو کو بزافا روزنامه گه ری بخوفه دیتی، و ل دویف ریکه فتنا رووسی - بریتانی یا سالا 1907 که فتبوو ل ژیر کونزولا رووسیا، و ئیکه مین روزنامه یی فی ده فیری ب نافی روزنامه یی (فریاد) بوو، ل 6 نادارا 1907 ل ئورمی هاتیه چاپ کرن، ریکه به ری فی روزنامه یی (میرزا حه بیولا ئورمیه ی) سه رنقیسه ری وی (مه حوود غه نی زاده) بوو، ل ده سپیکی دنافه را (10 - 15) روزان جاره کی ده رکه فیه و پاشان بوویه هه فتانه، نه فی روزنامه یی دایه دیار کرن کو " ئه م نه سوشیالیستین و نه نارشیستین ، به لکو هیفیا مه به خته وه ری و پیشکه فتنا ولاتی ئیرانی یه " (46) و ب فی رهنگی فی روزنامه یی هه ول دایه کو خوه ژ نه وی پیللا دوو فچوون و دایخستنا روزنامه یین به ره یی کومونیستی پپاریزیت ، نه فی روزنامه ژ (4) لاپه ران پیک هاتیه و فی روزنامه یی گرنگی ب بابه تین (دهنگو باس و روودانین دیرووکی یین باژی ری ئورمی و دهورو به ران دایه) ، (23) ژماره ژی ده رکه فیه و بهایی وی سالانه (12) قران بو خه لکی ئورمی و بوو دهورو به ران (18) قران (47) و ل رووسیا (4) روبل و بوو دهوله تا عوسمانی (50) قرووش و بو ئورویا (12) فره نک بوون (48).

ئیرانی ب گشتی فه کر، و نه فی چه نده ژی رهنگه دانا خول سه ر روزه لاتی کوردستانی هه بوو و بوو نه گه ر کو هنده ک روزنامه یین دیتر ب ده رکه فن نمونه روزنامه یی (غرب) دنافه را سالین 1941 - 1953 ل کرمانشان ده رکه فیه ، به رپرس و خودانی ئیمتیازی (ساری ئه رسه لانی) بوو، نه فی روزنامه یی ب شیوه یی هه فتانه بوو و گرنگی ب بابه تین (سیاسی و دهنگو باسان) ددا (43).

روزنامه یی (سعادت ملی) خولا ئیکی ل سالا 1943 و خولا دووی ل 1944 ل کرمانشاه ده رکه فیه ، خودانی ئیمتیازی و به رپرس (د. جاوید مه هتاش) بوو ، نه فی روزنامه یی ب شیوه یی هه فتانه بوو، پشتی کو ریکه به رو خودانی ئیمتیازی هاتینه دویریخستن بوو نازه ربایجانی روزنامه ژی ده پته راگرتن، و نه هاتیه زانین کا چه ند ژماره لی چاپ بووینه (44).

ئیک ژ روزنامه یین دی یین سه رده می جهنگی جیهانی دووی روزنامه یی (سعادت غرب) بوو کو دنافه را سالین 1944 - 1945 ل کرمانشان هاتیه چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی که سه ک بوو ب نافی (فه ره همه ندی) و سه رنقیسه ری وی (فه یزولا سه عاده ت) بوو ، دوو ژماره د هه فیه کی دا ده اتنه چاپ کرن ، و دیاره فی روزنامی ناراسته کا سیاسی بخو فه گرت بوو ، و بوو ئورگانا (سه ندیکا کریکاران) یا سه ر ب پارتا توده فه ل کرمانشان و دهورو به رین وی (45).

روژنامه‌یا (اتفاق) ل 22 کانوونا ئیکی 1910 ل باژیروی ئورمیی به‌لاؤ بویه، خودانی ئیمتیازی (حه‌جی میرزا ئیبراهیمی ئەفشارتهرانی) بوو⁽⁴⁹⁾، ههروهسا ل 27 ئیاری 1911 روژنامه‌یا (فروردین) ژ ل باژیروی ئورمیی هاتیه چاچکرن، ریفه‌به‌ری وی حبیب الله اقا زاده و سهرنقیسه‌ری ئی روژنامه‌یی مه‌حمود ئەشرف زاده یی ته‌بریژی بوو، ئی روژنامه‌یی گرنگی ب باتین (سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ده‌نگو باسان) ددا، روژنامه ب زمانین فارسی و تورکی دهاته وه‌شاندن، و زمانحالی لقا ئورمیه یا (پارتا دیموکراتا ئیرانی)⁽⁵⁰⁾ بوو، و (28) ژماره چاپ بووینه، پتیا بابه‌تین ئەفی روژنامه‌یی ل دژی سیاسه‌تا رورسیا ل ئیرانی ئاراسته‌کری بوون، تاکو کار گه‌هشتیه وی راده‌ی سهرنقیسه‌ری ئەفی روژنامه‌یی مه‌حمود ئەشرف زاده‌ی ژلایی قونسولی روسی فه‌هاته‌گرتن و ب شیوه‌کی درندانه هاته ئەشکه‌نجه دان و کوشتن⁽⁵¹⁾.

دژی‌ده‌ریین به‌رده‌ستدا ئاماژه ب روژنامه‌یه‌کا دی ژ هاتیه دان ب ناخی (ابلاغ) کول سالا 1934 ل باژیروی ئورمیی ده‌رچووینه، لی هه‌تا نوکه چ هژمارین وی په‌یدا نه‌بووینه⁽⁵²⁾، روژنامه‌یا (اگلایع) ئەف روژنامه‌یه ل سالا 1934 ل باژیروی ئورمیی ده‌رکه‌فتیه، خودانی ئیمتیازی (حاجی ئەمیر نه‌زمی ئەفشار) بوو شیوازی به‌لاؤ کرنا وی هه‌یفانه بوو ههروهسا ئەفی روژنامه‌یی گرنگی ب بابه‌تین (زانستی، ئەده‌بی، کومه‌لایه‌تی) ددا⁽⁵³⁾.

روژنامه‌یا (کیوان) دنه‌هه‌را سالین 1941 تا 1948 ل باژیروی ئورمیی چاپ بوویه⁽⁵⁴⁾، خودانی ئیمتیازی و به‌رپرس (ره‌بع ئەنصاری) بوو، سهرنقیسه‌ری وی (ئه‌بو لقاسم شه‌هیدی) خه‌لکی ئەصفه‌هانی بوو، ئەف روژنامه ب شیوی هه‌فتانه بوو، و ئیک ژ لایه‌نگرین حکومه‌تا ناوه‌ندی و (پارتا دیموکراتا ئیرانی)⁽⁵⁵⁾ (قوام سه‌لته‌نه)⁽⁵⁶⁾ ی، ههروهسا ئی روژنامه‌یی دژاتیا هه‌ر ئیک ژ (پارتا دیموکراتا نازه‌ربایجان)⁽⁵⁷⁾ و رورسیا دکر، له‌ورا پشتی که‌فتنا پارتا دیموکراتا نازه‌ربایجانی ئەف روژنامه‌یه هاته فه‌گوه‌استن بوو ئەصفه‌هان و به‌رده‌وامی دا ب بابه‌تین خو و پشتگیریه‌کا تمام بوو حکومه‌تا ناوه‌ندی دکر، پشتی فه‌کیشانا رورسیا ژ باژیروی ئورمیی و نه‌مانا پارتا دیموکراتا جاره‌کادی ئەف روژنامه‌یه هاته فه‌گوه‌استن بو ئورمیی و کاری خو ل ویی به‌رده‌وام کر⁽⁵⁸⁾، ئەفی روژنامی گرنگی ب بابه‌تین (سیاسی، کومه‌لایه‌تی، ده‌نگوباس، ئەده‌بی) ددا، ده‌یته‌ زانین کو ئەف روژنامه یه ژ (4) لاپه‌ران پیک ده‌ات و ب فه‌باری (35×50) سم بوو، و ئارمانجا سه‌ره‌کی یا ئی روژنامه‌یی هاندانا خه‌لکی باژیروی ئورمیی بوو بو پشته‌فانی کرن و هاریکاریکرنا شاهی، ههروهسا ئی روژنامی دژایه‌تیه‌کا توند یا بزافا رزگارینخوازی یا کوردی و نازه‌ری دکر، ده‌مان ده‌مدا ده‌یته‌ هژمارتن ب ژیده‌ره‌کی گرنگی یی ده‌نگو باسین ده‌فه‌را ئورمی ل سه‌رده‌می جه‌نگی جیهانی یی دووی دا⁽⁵⁹⁾.

روژنامه‌یا (اتفاق) ل 22 کانوونا ئیکی 1910 ل باژیروی ئورمیی به‌لاؤ بویه، خودانی ئیمتیازی (حه‌جی میرزا ئیبراهیمی ئەفشارتهرانی) بوو⁽⁴⁹⁾، ههروهسا ل 27 ئیاری 1911 روژنامه‌یا (فروردین) ژ ل باژیروی ئورمیی هاتیه چاچکرن، ریفه‌به‌ری وی حبیب الله اقا زاده و سهرنقیسه‌ری ئی روژنامه‌یی مه‌حمود ئەشرف زاده یی ته‌بریژی بوو، ئی روژنامه‌یی گرنگی ب باتین (سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ده‌نگو باسان) ددا، روژنامه ب زمانین فارسی و تورکی دهاته وه‌شاندن، و زمانحالی لقا ئورمیه یا (پارتا دیموکراتا ئیرانی)⁽⁵⁰⁾ بوو، و (28) ژماره چاپ بووینه، پتیا بابه‌تین ئەفی روژنامه‌یی ل دژی سیاسه‌تا رورسیا ل ئیرانی ئاراسته‌کری بوون، تاکو کار گه‌هشتیه وی راده‌ی سهرنقیسه‌ری ئەفی روژنامه‌یی مه‌حمود ئەشرف زاده‌ی ژلایی قونسولی روسی فه‌هاته‌گرتن و ب شیوه‌کی درندانه هاته ئەشکه‌نجه دان و کوشتن⁽⁵¹⁾.

دژی‌ده‌ریین به‌رده‌ستدا ئاماژه ب روژنامه‌یه‌کا دی ژ هاتیه دان ب ناخی (ابلاغ) کول سالا 1934 ل باژیروی ئورمیی ده‌رچووینه، لی هه‌تا نوکه چ هژمارین وی په‌یدا نه‌بووینه⁽⁵²⁾، روژنامه‌یا (اگلایع) ئەف روژنامه‌یه ل سالا 1934 ل باژیروی ئورمیی ده‌رکه‌فتیه، خودانی ئیمتیازی (حاجی ئەمیر نه‌زمی ئەفشار) بوو شیوازی به‌لاؤ کرنا وی هه‌یفانه بوو ههروهسا ئەفی روژنامه‌یی گرنگی ب بابه‌تین (زانستی، ئەده‌بی، کومه‌لایه‌تی) ددا⁽⁵³⁾.

روژنامه‌یا (ئورمیه) ئەڤ روژنامه‌یه ل سالا 1945 ل باژیری ئورمی کوب روژنامه‌کا رامباری و دهنگ و باسی دهیتنه هژمارتن، و ئورگانا فهرمی یا لقا دیموکراتا نازه‌ربایجانی بوو⁽⁶⁰⁾.

سه‌نته‌ری سیی: سنه (کوردستان)

ئیکه‌مین پینگاڤ بو ده‌رئێخستنا روژنامه‌کی ل روژه‌لاتی کوردستانی بو سالا (1906) فه‌دگهریت⁽⁶¹⁾، ئەوژی روژناما ته‌مه‌دوون (تەمدن)⁽⁶²⁾ بوو، ئیکه‌مین ژمارا فی روژنامی ل باژیری سنه‌ده‌رچوویه، ژ (8) لاپه‌ران پینک هاتیه و ب شیوی ده‌ستفیس یان نامیلکه (به‌لافوک) هاتیه چاپکرن، خودانی وی ئەبولبه‌قای سه‌نه‌نده‌جی یه‌بی به‌رنیاس ب (مقهر الاسلام)⁽⁶³⁾ ی سنه‌بی⁽⁶⁴⁾، ته‌مه‌دوون روژنامه‌یه‌کا بی مولت بو له‌ورا (ب نه‌ینی) ده‌رکه‌فتیه، فی روژنامی گرنگی ب بابه‌تین رامباری و کومه‌لایه‌تی ددا، ژبه‌ر نه‌بوونا چاپخانی ل باژیری سنه‌ب ریکا جلاتین (هکتوگراف)⁽⁶⁵⁾ ده‌اتنه‌ کویی کون، و ژ ترسا کاربه‌ده‌ستین حکومه‌تی ب نه‌ینی چاپ دبوو ب شه‌ڤ ده‌اتنه‌ به‌لاڤ کون⁽⁶⁶⁾.

روژنامه‌یا (گلیه‌ صبح) ل سالا 1916 ده‌رکه‌فتیه، هبج ئامازه‌ک ب ناڤی باژیری کولی چاپ بووی نه‌هاتیه‌ دان، لی د ژیده‌راندا هاتیه‌ خویاکرن کو ئەڤ روژنامه‌یه‌ ل سنوری جوگرافی کوردستانی و ل باژیره‌کی پراڤیا وان کورد هاتیه‌ چاپکرن و به‌لاڤ کون، خودانی ئیمتیازی (مووسا

ماکویی) یه‌ و هه‌فتی جار هکی هاتیه‌ به‌لاڤ کون، فی روژنامه‌یی گرنگی ب ده‌نگو باس و لایه‌نی ته‌ده‌بی دایه، ئەڤ روژنامه‌یه‌ ژ (4) لاپه‌ران پینک هاتیه، و ب ژیده‌ره‌کی گرنگ ده‌یتنه‌ دانان، بتایه‌ت ئەو هه‌فرکی و مملانی یا دناڤه‌را کورد و ده‌وله‌تی دا نه‌خاسمه‌ شوره‌شا سمکوی و هاتنا روسیا بو وان ده‌فهران⁽⁶⁷⁾.

ژلایه‌کی دیتنه، هنده‌ک سازین فهرمی یین ده‌وله‌تا ئیرانی ژی رولی خوه‌ د ده‌رئێخستنا هنده‌ک روژنامه‌ و گوفاراندا هه‌بوو، بو نمونه‌ دناڤه‌را سالین 1923-1925 روژنامه‌یا (سالنامه‌ معارف) ل سنه‌ ده‌رچوویه، خودانی ئیمتیازی وه‌زاره‌تا په‌روه‌رده‌ بوو، ئەڤی روژنامه‌یی گرنگی ب بواری په‌روه‌رده‌ و فی‌کرنی ددا و کومه‌کا ئامار و داتایین قوتابخانان و فرمانگه‌هین فی‌کاری ل سنوری باژیری سنه‌ بخوڤه‌ گرتبون⁽⁶⁸⁾.

ل سالا 1929 روژنامه‌یه‌کا دی ل باژیری سنه‌ سه‌نته‌ری پارێزگه‌ها کوردستان ده‌رکه‌فت کوب ناڤی (ئارات) بوو، خودانی ئیمتیازی و به‌رپرس (میرزا غلام علی هوشمند کرمانشانی) و سه‌رنقیسه‌ری وی (ناسرتوانا) بوو، ئەڤی روژنامه‌یی گرنگی ب بابه‌تین (سیاسی و کومه‌لایه‌تی) ددا، و ب شیوه‌یی هه‌فتانه‌ بوو، بتنی (4) ژماره‌ ژی ده‌رچوویه⁽⁶⁹⁾.

ژ روژنامه‌یین دیتر ئەوژی روژنامه‌یا (سنندج) ل سالا 1935 ل باژیری سنه‌ (سنندج) به‌لاڤ بوویه، خودانی ئیمتیازی فرج الله‌ کاویانی یه‌

رۆژنامهیه‌کی ده‌ریخیت، ئارمانجا وی "هاندانا کوردان بوو بو حکومه‌تا ناوه‌ندی" (74)، ئەڤه پستی وی یه‌کی ده‌یت ده‌ما کو هاوپه‌یمانان ل جه‌نگی دووی جیهانی ئیران ستاندى و پینگه‌هی حکومه‌تا ئیرانی لاواز بووی، ئیدی خه‌لکی داخوازا سه‌ربه‌خو بوونی کر و تاراده‌یه‌کی ئازادی به‌لاڤ بوو، له‌ورا ژى ڤى که‌سی پینکول کون کو کوردان رازی بکه‌ت کو پشته‌ڤانیا حکومه‌تا ئیرانی بکه‌ن، و ئەوی د داخوازنامه‌یا خودا دیارکر "کو ئەو هیچ زانیاریه‌کی یان بابه‌ته‌کی ل سه‌ر په‌یوه‌ندیین ئیران و هاوپه‌یمانان به‌لاڤ ناکه‌ت" (75) هه‌روه‌سا چه‌ندیین یادداشتان بوو وه‌زاره‌تا په‌روه‌رده‌یا ئیرانی ژى هنارتن بو ده‌ریخستنا رۆژنامه‌یه‌کی، ئەوی سی ناڤ ژبو رۆژنامه‌یا خو پینشیارکون و دیارکر کو "رۆژنامه ب کپژ ناڤی بیت ئاریشه‌ نینه!" (مرأت یان داور یان و داد) ل 25 چه‌ریادووی 1942 به‌رسقا نامه‌یا ڤى که‌سی ژلایى وه‌زاره‌تی ڤه‌ ده‌یته‌ دان، لى دیار نه‌بوویه کا ئەڤ رۆژنامه‌ هاته وه‌شاندن یان نه، لى یا گرنگ ل ڤیڤى ئەوه مه‌به‌ستا ڤى که‌سی نه رۆژنامه‌ڤانی بوویه به‌لکو بو کارپن سیاسی و هاندانا کوردان بوو پشته‌ڤانیکون ل حکومه‌تا ناوه‌ندی بوو (76).

سه‌ره‌رای ڤان هه‌می رۆژنامه و گوفارپن ل رۆژه‌لاتی کوردستانی ده‌رکه‌ڤتین، لى ئەو رۆژنامه‌یا ب دروستی ده‌ربیرین ژ هزره‌بیرین کوردان و ره‌وشا کوردستانی ل وی سه‌رده‌می دکر رۆژنامه‌یا (کوهستان) بوو کو دناڤه‌را سالپن

ئەوی ل سالا 1927 بویه خودانی ئیمتیازی ل رۆژنامه‌یا (کرمانشان) یا خولا دووی، ڤى رۆژنامه‌یی گرنگی ب بابه‌تپن (سیاسی، جفاکی، فه‌ره‌نگی) ددا و ب شیوی هه‌ڤتانه بوو (70).

ژلایه‌کی دیڤه دناڤه‌را سالپن 1941 - 1942 رۆژنامه‌یا (پیک کرد) ل باژپری سنه چاپ بوویه، خودانی ئیمتیازی و به‌رپرس (مه‌نسور ئەرده‌لان) بوو و ئەڤى رۆژنامه‌یی گرنگی ب بابه‌تپن (سیاسی و کومه‌لایه‌تی) ددا (71).

ژبلی ڤان هه‌رسی سه‌نته‌ران ل هنده‌ک باژپریپن دی ژى چه‌ندیین رۆژنامه ده‌رکه‌ڤتن، وه‌ک رۆژنامه‌یا (اشک ده‌قان) کو ل سالا 1941 ل باژپری (ساوه)، خودانی ئیمتیازی (حه‌سه‌ن عه‌لی آزموده ئەرده‌لان) بوو، گرنگی ب بابه‌تپن سیاسی و کومه‌لایه‌تی ددا، هه‌روه‌سا ئەڤ رۆژنامه‌یه ب شیوه‌یی هه‌ڤتانه بوو، و بوماوی ساله‌کی یا به‌رده‌وام بوو، ئەڤ رۆژنامه‌یه بو هوشیارکونا چینی کومه‌لایه‌تی ل باژپری سنه و ده‌ورو به‌ران ده‌اتنه به‌لاڤه‌ کون (72).

(ئەرده‌لان) 1941 - 1972 ل ته‌هران و کوردستانی هاتیه چاپ کون و خودانی ئیمتیازی (هوشه‌نگ ئەرده‌لان) بوو، ناڤه‌روکا وی ره‌وشه‌نبیری و ئەده‌بی بوو دماوی (32) سالان دا چه‌ند جارن هاتیه راگرتن (73).

هه‌روه‌سا ئیک ژ رۆژنامه‌ییپن دی پین ڤى سه‌رده‌می (مرئات) بوو ئانکو (خودیک)، کو ل 29 خزیرانا 1942 که‌سه‌کی بناڤى (سه‌ید ئەبو تراب مرئات) داخواز ژ وه‌زاره‌تا ناڤخو کر کو

چەندین پارتین ب هێر هاتنە دامەزراندن ژوان (پارتی دیموکراتی کوردستان ئێران) 1945، کو شیاپە کومارەکی ب دامەزرین ب ناڤی کومار کوردستان و بنگەهی وی باژیری مهاباد بوویە تا هەندەک ڤە کولەر ب شاشی ڤە دبیزنی (کومار مهاباد).

پەراویز

- (1) شوره‌شا دەستوری مەشرووئە ژ سالا (1906-1911) ڤە کێشا، بزافە کە د میژویا نوویا ئێرانی دا کو بو داینکرا دەستەهلاتا یاسای د ولاتی دا و دامەزراندنا دامەزراوەیین یاسای و سەردەمیانە هانە ئەنجامدان، و ئەڤ شوره‌شە ژ ئەنجامی دوو ڤاکتەرین سەرەکی پەیدا بوو: یا ئیکێ ژورداریا قاچاریان و بیزار بوونا ئێرانیان ب روویەکی گشتی ژلایە سیاسی و ئابووری و جفاکی ڤە ل سەر دەمی ماپاتا قاچاریان، یا دووی پەپوهندی و هایداریا بەردەوام یا ئێرانیان و هاتنا هزرو بیرین نوی بو ئێرانی. بو زانیاری زێدەتر بێرە: أحمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، انتشارات صدای معاصر، (تهران: 1378)، ص 91 ادوارد براون، تاریخ مطبوعات ایران در دوره مشروطیت، ترجمه: محمد عباسی، جلد دوم، کانون معرفت، (تهران: 1337)، ص 21
- (2) محمد حسین شیریان: تاریخ مکتوبات استان کرمانشاه (از سال 1324 هـ. ق. / 1258 تا 1391 هـ. ش.)، اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی کرمانشاه، چ 1، ص 66.
- (3) بو دەڤی ڤی پەیمانی بنێرە: ع. وحید مازندرانی، قرار داد 1907 روس و انگلیس راجع با ایران، مرکز انتشار: کتابخانه سقراط، (تهران: 1328) ص 27-28 علی اکبر ولایتی، تاریخ روابط خارجی ایران در دوره اول مشروطه، وزارت امور خارجه، (تهران: 1374)، ص 4-6.
- (4) ئەبولقاسم ئیلهامی بەرنیاس ئەبولقاسم خان لاهوتی (1887-1957)، ل کرمانشاه ژ دایک بوویە هوزانغان و روژنامەنقیس و سیاسەتەدار بوو، شارەزاییەکا باش د زمانین بیانی دا هەبوو مینا (تورکی، ڤەرەنسی، ئینگلیزی، روسی)، هەرەسا ئیک ژ ئەندامین پارتا کومونیسست بوو ل ئێرانی دگەل بەرپابوونا شوره‌شا بەلشەڤی ل سالا 1917 دچیتە دچیتە نیستەمبولی و ل ویری ژی روژنامە کێ دانیت بناڤی (پارس) کو

1945-1947 ل تەهران هاتیە چاپ کرن، خودانی ئیمتیازی (د. ئیسماعیل ئەردلان) بوو کو (84) ژمارە لی دەرکەڤتینە و هەمی ژمارە هاتیە دیتن و دبه‌رده‌ستن، روژنامەیه‌کا (سیاسی و کومەلایەتی) بوو و دەیتەهژمارتن ژ گرنگترین وان روژنامەیین کوردی کو ب زمانی فارسی هاتیە نڤیسین و چاپ کرن (77).

دووماهیك

د سەر بوورا روژنامە گەریی ل روژه‌لاتی کوردستانی دا دەیتە تیبینکرن کو هژمارا ئەو روژنامەو گوفارین ل ڤی هەریمی ب فارسی دەرکەڤتین ژ هژمارا روژنامەیین کوردی گەلەک پترە. ئەو سانسورا ل سەر زمانی کوردی هەمی بوو ئەگەر کو گەلەک ژ رهوشەنبیر و بیرمەندین کورد روژنامەیین خوب زمانی فارسی دەرپیخن و ب ڤی زمانی دەربرینی ژ هزرو بیرین خوو و رهوشا سیاسی و جفاکی و ئابووریا دەڤەرین خوو بکەن.

د ئەڤی ڤە کولینی دا دیار دبیت کو باژیری (کرمانشاه) وهک ئیکەم سەنتەر دەیتە دانان بوو کاری روژنامە گەریی و ئەڤە ژی ڤە دگەریت بوو وی چەندی کو ئەڤ باژیره تارە دەیه‌کی وهک هەریمەکا سەربخو بوو و دویر بوویە ژ هەڤرکیین سیاسی یین دەوله‌تین زل هیز مینا (بریتانیا و روسیا)، و بەلگە ل سەر ڤی چەندی ئەوه هەر ل ڤی باژیری پشتی شەری جیهانی یی دووی

- (11) حسین ابو ترابیان، مگبوعات ایران از شهریور 1320 - 1326، انتشارات اطلاعات، چ 1، تهران، 1366، ص 59.
- (12) همان منبع، ص 38 "محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 76"
- (13) عادل محمد پور، تاریخ مطبوعات کردی سیر تاریخی و باز شناسی ساختاری ان ها از ابتدا تا کنون، (هولیتیر: 2013)، ل 203.
- (14) کارزان محمهد، ژیدهری بیری، ل 122.
- (15) منصور اتحادیه، رستخیز، روزنامه‌ای نا شناخته، مجله تخصص گروه تاریخ دانشگاه تهران، شماره (4)، (تهران: 1328)، ص 67 "کاوه بیات، ابراهیم پورداود و رستخیز ایران در جنگ اول جهانی، ص 294 - 296.
- (16) راجیه محب، رستخیز روزنامه ای معرفی نشده، کتاب ماه تاریخ و جوغرافیا، شماره (139)، اژر 1388، ص 32.
- (17) محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 89 - 90.
- (18) راجیه محب، مصدر پیشین، ص 32.
- (19) کارزان محمهد، ژیدهری بیری، ل 24.
- (20) سعید مرادیان، مصدر پیشین، ل 33.
- (21) بو زانیاری زیده تر بنیره: مسعود برزین، شناسنامه مگبوعات ایران از 1215 تا 1357 شمسی، چاپخانه زندگی، (تهران: 1371)، ص 299 "محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 110 - 112 "محمد صدر هاشمی، مصدر پیشین، ص 58 - 59.
- (22) محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 112.
- (23) محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 111 - 113.
- (24) کاوه بیات، مسعود کوهستانی نژاد: اسناد مگبوعات (1320-1286 ه.ق.)، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، جلد اول، تهران، 1372، ص 572 - 573 "محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 160 - 161 "مسعود برزین، مصدر پیشین، ص 219.
- (25) محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 162 - 164.
- (26) سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 59.
- (27) جوتیار توفیق، جوتیار توفیق، بیلوگرافیای روزنامه گهری کردی له روزهلای کوردستان و دهره ویدا، (سلیمانی: 2007)، ل 17.
- (28) خولا ئیکئی ل 1926/1925 بو وه خولا دووی ل 1930 بو، خودائی ئیمتیزی محمهد جواد جهلیلی کرمانشانی و
- هه پازده روزان جاره کی به لاف دکهت، و پاشان ب ئیکجاری دچیته رووسیا و ل 1957 ل موسکو چوویه بهر دلوفانیا خودی و هه ل ویژی هاتیه فهشارتن، بو زانیاری زیده تر بنیره: محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 41 - 72.
- (5) محمد حسین شیریان: همان منبع، ص 69 "بو پز زانیاری بنیره: محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد دوم، انتشارات کمال، چ 2، 1363، ص 41 - 42.
- (6) مههدی فورهپور سهنده جی (1879-1956) بی بهرنیاس ب (سهدیق دهفتنر)، کوری محمهد قناد سهنده جیه، ل باژیژی سنه ژ دایک بوویه، و خواندنا خول سنه تمام کرپه و شاره‌زای د زمانین (فره‌نسی و عهره‌بی و تورکی) هه‌بوو، پلشان دگهل نه‌بولقاسم لاهووتی روزناما بیستون چاپ دکهن و پستی بورینا چهند ژماره‌کان ئه‌رکی چاپ کرنا روزنامی دکه‌فیته سهه ملین وی بتنی، بو زیده تر زانیاری بنیره: سید عبدالمحید حیرت سجادی، نامداران علم، فرهنگ هنر کردستان در دو سده اخیر، پژوهشگاه میراب فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، (تهران: 1392)، ص 361.
- (7) سعید مرادیان، فهرستگان یک قرن مناگق کردنشین ایران (1906 - 2006)، انتشارات انستیتو فرهنگی کردستان، (تهران: 1386)، ص 33 "محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد دوم، انتشارات کمال، چ 2، 1363، ص 41 - 42 "محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 85 - 86.
- (8) کارزان محمد، رابه‌ری روزنامه‌گهری کوردی (کوردستان- ایران) 1906 - 2019، چ 1، (سلیمانی: 2021)، ل 22.
- (9) سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 44.
- (10) پارتا (توده) ئیکه ژ گرنگترین پارتین چه‌په‌رو بین ئوپوزسیونئی ل ئیرانی، ل 1941 ژلایی که‌سانین میلیلی و نازادخوز وهک (میرزا سلیمان اسکندری، ایرج اسکندری، رزا روسته، خهللیل مولکی و... هتد) هاتیه دامه‌زاندن، بو زیده تر زانیاری بنیره: یاسین سه‌رده‌ستی، هه‌لوپستی حزبی توده له حاست کیشیه نه‌ته‌واپه‌تی گه‌لی کورد له ئیران (1941-1983)، له بئاکراوه‌ی بنکه‌ی ژین، (سلیمانی: 2005)، ل 6 "حسین احمدی، بررسی حوادث سیاسی مناگق کردنشین ایران (1330-1320 ش)، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چ 2، (تهران: 1394)، ص 248.

تاریخ مگیوعات ایران در دوره مشروطیت، ترجمه: محمد عباسی، جلد دوم، (تهران: 1337)، ص 28.

⁽⁵⁰⁾ سبهارهت فی پارتی بنیره: ابراهامیان، مصدر پیشین، ص ص 129-130.

⁽⁵¹⁾ محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد چهارم، ص ص 69-70.

⁽⁵²⁾ مسعود برزین، مصدر پیشین، ص 27.

⁽⁵³⁾ کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 56.

⁽⁵⁴⁾ مسعود برزین، شناسنامه مطبوعات ایران از 1215 تا 1357 شمسی، چاپخانه زندگی، (تهران: 1371)، ص 336.

⁽⁵⁵⁾ نهؤ پارتیه لایی قهوام سهلته نهی و ههفالتین وی فه ل سالا 1945 هاتیه دامهزراندن و نارمانجا وان بو ریگری کرنی ل خواستین روسیا بو، سبهارهت فی پارتی بنیره: محمد وصفی ابو مغلی، آل حزب و التجمعات السیاسه فی ایران، 1905-1981، الگبعه الپانیه، منشورات مرکز دراسات الخلیج العربی، (جامعه البصره: 1983)، ص 22.

⁽⁵⁶⁾ میرزا نهجهد خان قهوام سهلته نه (1870-1955) کوری ئیبراهیم خان موعتهمدولسهلته نه، ل تهران ژ دایک بوویه، خواندنا خو هر ل تهران دخونیت، و مروفه کی زانا و ژیر بو، ژ بهرفی چهندی موزه فهدین شاهی قاچار وی دئینته دهف خو، و خودان دهست خهته کی زوری جوان بو، ژ بهر جوانیا دهست خهتی وی بریارا (مهشروتیه تی) ب دهستی وی دهیته نفیسین، ههروهسا چهندین پله و پوستین سیاسی و لهشکری و کارگری و هردگری، ل سهدهمی نهجهد شاهی دا دبته والیی خوراسانی، و ل سالا 1955 دچیته بهر دلوقانیا خودی، بو زیدهتر زانیاری بنیره: أحمد عبدالله پور، نخست وزیران ایران، چاپخانه افتاب، چاپ اول، 1369، ص 139.

⁽⁵⁷⁾ ل سالا 1945 ب سهروکاتیا جهعفر پیشقهری ل تهبریز هاتیه دامهزراندن، بو زیدهتر زانیاری بنیره: محمد وصفی ابو مغلی، المصدر السابق، ص 22.

⁽⁵⁸⁾ حسین ابو ترابیان، مصدر پیشین، ص 135.

⁽⁵⁹⁾ علی صائمی: تاریخچه روزنامه نگاری در اذربایجان غربی (1265-1420ق، 1849-1999 ز)، ص ص 94-99.

⁽⁶⁰⁾ مسعود برزین، مصدر پیشین، ص 40.

⁽⁶¹⁾ محمد محمد پور: ژیدهری بهری، ل 38.

⁽⁶²⁾ سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 34.

⁽⁶³⁾ نهبولیه قای سه نهنده جی به ریاس ب مظهر آل سلام (1882-1931) کوری حاجی شیخ محمدهد معتمده الاسلام سنه (کانی

سهرفیسهری وی فهره جولاً جهلالی بو، زیدهتر زانیاری بنیره: محمد صدر هاشمی، تاریخ جرائد و مجلات ایران، مصدر پیشین، جلد چهارم، ص ص 81-82.

⁽²⁹⁾ جوتیار توفیق، ژیدهری بهری، ل 17.

⁽³⁰⁾ سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 58 "محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد چهارم، ص ص 149-150 "کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 134.

⁽³¹⁾ سعید مرادیان، مصدر پیشین "ادوارد براون: تاریخ مگیوعات ایران در دوره مشروگی، ترجمه: محمد عباسی، جلد دوم، تهران، کانون معرفت، 1337، ص ص 35-37.

⁽³²⁾ مسعود برزین، مصدر پیشین، ص 247.

⁽³³⁾ سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 47.

⁽³⁴⁾ سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص ص 55-56.

⁽³⁵⁾ کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 82.

⁽³⁶⁾ محمد صدر هاشمی: تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد دوم، انتشارات کمال، ص 51.

⁽³⁷⁾ محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص ص 173-174 "کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 52.

⁽³⁸⁾ کاوه بیات، مصدر پیشین، ص 86.

⁽³⁹⁾ کاوه بیات، مسعود کوهستانی نژاد: اسناد مطبوعات (1320-1286 ه.ق)، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، جلد دوم، (تهران: 1372)، ص 300.

⁽⁴⁰⁾ کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل ل 135-136.

⁽⁴¹⁾ محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد سوم، انتشارات کمال، ج 2، 1363، ص 149.

⁽⁴²⁾ محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 188.

⁽⁴³⁾ مسعود برزین، مصدر پیشین، ص 299.

⁽⁴⁴⁾ محمد حسین شیریان، مصدر پیشین، ص 196 "سعید مرادیان، مصدر پیشین، ص 51.

⁽⁴⁵⁾ حسین ابو ترابیان، مصدر پیشین، ص 105.

⁽⁴⁶⁾ کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 31.

⁽⁴⁷⁾ کارزان محمدهد، ژیدهری بهری، ل 31.

⁽⁴⁸⁾ ادوارد براون، محمد علی تربیت، تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران، ترجمه: رچا صالح زاده، ناشر کانون معرفت، جلد سوم، ص 23.

⁽⁴⁹⁾ مسعود برزین، شناسنامه مگیوعات ایران از 1215-1357 شمسی، تهران، 1371، ص 29 "ادوارد براون،

1936 ل سنه هاتیبه به لاف کرن ، دبیت نهفه تمامه تیا فی سالنامی بیت ، مسعود برزین ، مصدر پیشین ، ص 233.

(69) سعید جلیلی ، دانشنامه مطبوعات ازربایجان 1230-1370 شمسی ، انتشارات مهدی ازادی ، چ 1، 1375 ، ص 32.

(70) بو زانین ل سالا 1960 روزنامه کا دی بنافی (سنندج) هاته به لاف کرن خودانی ئیمتیازی (احمد کمانگر وکیل پایه 1 دادگسری) و دویر نینه نهفه خولادووی بیت پشتی فه قهتیا نه کا دریز جاره کا دی نوی بویه فه چونکی نهفه روزنامه 1960 یا بنافی سنندج نافهروکا وی وه کی یا سالا 1935 یه و گرنگی ب بابه تین (رامیاری ، ادبی ، جفاکی ، ره خنهی) ددهت ، بو زیده تر زانیاری بنیره : جوتیار توفیق ، زیده ری به ری ، ل 52 “ عادل محمد پور ، زیده ری به ری ، ل 199. سعید مرادیان ، مصدر پیشین ، ص 52 “ بو زانیاریت زیده تر ل سهر فی روزنامی بنیره ، کاوه بیات ، مسعود کوهستانی نژاد : اسناد مطبوعات (1286-1320 ه.ق .) ، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران ، جلد دوم ، (تهران : 1372)، ص ص 62 - 63 .

(71) کارزان محمهد ، زیده ری به ری ، ل 69.

(72) عادل محمد پور : زیده ری به ری ، ل 193 .

(73) عادل محمد پور ، هه مان زیده ر ، ل 193 “ کارزان محمهد ، زیده ری به ری ، ل 55.

(74) محسن روستای - غلامرچا سلامی : اسناد مطبوعات ایران (1320-1332) ، جلد چهارم ، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران ، چ 1 ، (تهران : 1376)، ص ص 825 - 826.

(75) محسن روستای - غلامرچا سلامی ، هه مان منبع ، ص ص 825 - 826.

(76) محسن روستای - غلامرچا سلامی ، هه مان منبع ، ص ص 825 - 826.

(77) صدیق صالح ، رفیق صالح ، مصدر پیشین ، ص 3.

الصحافة الكوردية باللغة الفارسية فی شرق كوردستان (ایران) 1945-1906.

مهشکانی) یه و ل بازیری سنه ژدایک بوویه و خواندنا خو هه ل فی بازیری ل دهف بابی خو و مامی خو خواندیه و ل سهردهمی سالار نهلدهولهی دا پیکولا دکهت بو فه کرنا خواندنگهه کی ل بازیری سنه و دو ماهی سالار نهلدهوله رازی دبیت و خویندنگههک دهپته فه کرن بنافی (سالاریه) ههروهسا دا کو بشیت هزرا خه لکی بهرف پیش فه بیته خه لکی هیشار بکهت رابو ب ده رتبخستنا روزنامه کی بنافی تمه دوون ، زیده باری فی چهندی نه بولبهقا دبپته خودانی چهنلین به ره هه مان ژوانا (السیف المسلول علی شأن ابن البتول ، حدیقه الورد شرح لامیه الکرد به عربی ، و گهله کین دی)، بو زانیاری زیده تر بنیره : سید عبدالحمید حیرت سجادی ، مصدر پیشین ، ص ص 361-362.

(64) کارزان محمد ، زیده ری به ری ، ل 25 .

(65) جلاتین (هیکتوگراف) ماددیه کی نیسه کی یه کو ژ گلسرینی و ماده یهک ژ ماددین کیمایی پیکهاتیه ، ل چهرخین ههژی تا دهسپیکا چهرخی بیستی کار بی ذکر ، وهک سکوتینی یه کو دمینیت ب دهستین مروفی فه ، کو بو چیکرنا سکوتینی و ههروهسا د نامیرین چاپا دهستی دا دهاته بکارینان ، و ل وی سهردهمی ژبه ر نه بونا نامیرین چاپکرتی پشت بقی ماددهی گری ددا بو زیده تر زانیاری بنیره : محمد معین ، مصدر پیشین ، ص ص 805-806.

(66) محمد محمد پور ، زیده ری به ری ، ل 38 “ کارزان محمهد ، زیده ری به ری ، ل 25.

(67) علی صامی : تاریخچه روزنامه نگاری در ازربایجان غربی (1265-1420ق، 1849-1999ز) ، پایاننامه ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشکده تبریز ، 1381 ، ص ص 65-70 .

(68) کارزان محمهد ، زیده ری به ری ، ل 96 “ ههروهسا مسعود بهرزین نامازی ب سالناما معارف ل کوردستانی ددهت ل سالا

الخلاصة

يعود الظهور الأول للصحافة الإيرانية إلى العصر القاجاري و على وجه التحديد إلى عهد الولي العهد عباس ميرزا ابن فتح علي شاه (ت. 1834) الذي أجرى بعض الإصلاحات في النظام السائد آنذاك و في هذا الصدد ارسل وفد إلى روروبا للاطلاع على التقدم الحاصل فيها، و كان من بين الوفد ميرزا صالح الشيرازي الذي اصدر بعد رجوعه إلى إيران أول جريدة فارسية سميت ب (كاغذ أخبار) و ذلك في عام 1837، و بعد ذلك صدر جريدة رسمية أخرى عام 1851 سميت ب (وقائع اتفاقيه) التي اصبحت بداية لانطلاق الصحافة الإيرانية.

وقد شهدت مدن كردستان الشرقية (إيران) ظهور الصحافة باللغة الفارسية منذ بدايات القرن العشرين و قد انبرى بعض المثقفين الكورد أيضاً إلى اصدار الصحف و المجلات باللغة الفارسية، و بمرور الزمن ازدادت عدد الصحف و تراكمت الخبرات الأمر الذي ساعد على ظهور أولى الصحف الناطقة بالكوردية في مستهل العشرينيات من القرن العشرين.

الكلمات الدالة: الصحافة، الصحافة الكوردية، كردستان الشرقية، الدولة القاجارية، الثورة الدستورية

KURDISH PRESS IN PERSIAN IN EASTERN KURDISTAN (IRAN) 1906-1945

SIPAN ALI MOHAMMED and NAZAR AYOUB HASAN

Dept. of History, College of Education/Akre, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq
Dept. of History, College of Humanities, University of Zakho, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACT

The first appearance of the Iranian press dates back to the Qajar era, and specifically to the era of the Crown Prince Abbas Mirza Ibn Fath Ali Shah (d. 1834) who carried out some reforms in the prevailing system at that time, and in this regard a delegation was sent to Rorupa to see the progress made in it, and Among the delegation was Mirza Salih al-Shirazi, who issued, after his return to Iran, the first Persian newspaper called (Kaghth Akhbar) in 1837, and after that another official newspaper was published in 1851 called (Waq'et Itifaqia), which became the beginning of the launch of the Iranian press.

The cities of East Kurdistan (Iran) witnessed the emergence of the press in the Persian language since the beginning of the twentieth century, and some Kurdish intellectuals also rushed to issue newspapers and magazines in the Persian language, and with the passage of time the number of newspapers increased and experiences accumulated, which helped the emergence of the first Kurdish-language newspapers in The beginning of the twenties of the twentieth century.

KEYWORDS: Press, Kurdish Press, Eastern Kurdistan, Qajar State, Constitutional Revolution.